

Moderna ritualer hos kanadensiska mi'kmaqindianer: tradition och förnyelse

Anne-Christine Hornborg, FD, religionshistoria

Denna artikel om moderna mi'kmaqindianer, deras riter och traditioner utspelar sig på två plan. Artikeln beskriver först nyskapade och revitaliserade ritualer hos denna kanadensiska indiagrupp. Som exempel beskrivs kekunit, en fadderritual för en 14-årig flicka, följt av en svetthyddeceremoni. Båda kan klassificeras som performance-ritualer, dvs. de är i sitt utförande inte strikt bundna till en handbok. Istället får enskilda aktörer ett stort spelrum i ritens framförande. Jag vill redan här betona att vi måste ha kunskaper om det moderna reservatslivet för att till fullo förstå riterna.

I artikeln ges också reflektioner över hur nyskapande av riter går till, och vad det innebär att vara i fält och utföra s.k. deltagande observation. Engagemang bryter barriärer inte bara mellan kulturer utan också inom fältforskaren, mellan ett rationellt själv och det engagerade, ”vidskepliga Andra”. Fältanteckningar och artiklar må frysa livsvärldar, men vara-i-fältet innebär en ständig vandring mellan nära engagemang i människors livsvärldar och distanserade reflektioner av mänskligt beteende. Men innan riterna beskrivs, ger jag en kort historik om mi'kmaq.

Mi'kmaqland

Mi'kmaq är ett algonkintalande folk, idag cirka 25 000, som lever på ett tjugotal reservat, främst i östra Kanadas kustlandskap. Traditionellt försörjde de sig på jakt, fiske och insamling. I slutet av 1400-talet började de få besök av fiskare från Portugal, England och Frankrike, vilka hade hört talas om de rika fiskevattnen utanför Kanadas kust. Besökarna fann så småningom också ett stort värde i pälsar, som mi'kmaq använde som bytesvaror för europeiska varor.

Kontakterna med den västerländska kulturen fick efterhand förödande effekter för mi'kmaqs framtid. Handel, epidemier och mission förvandlade snabbt det traditionella samhället. Även kriget mellan fransmän och engelsmän om provinsen påverkade mi'kmaq. De hade tidigt allierat sig med fransmännen, som senare skulle förlora kriget mot engelsmännen. Mi'kmaq valde att hålla fast vid katolicismen som ett slags andligt andningshål mot kolonialherrarna och den anglikanska kyrkan, och än idag är de flesta av dem katoliker på ett ”mi'kmaqsätt”.

På 1800-talet landsteg tusentals fattiga emigranter från främst Skottland och Irland. Denna massinvandring innebar dödsstöten för ursprungsbefolkningen. Landet kunde inte härbärgera både traditionella mi'kmaqjägare och bosättare, eftersom nykomlingarna odlade upp mer och mer av jaktmarkerna. Mi'kmaq var

nu nära undergång. Som en "lösning" på mi'kmaqproblemet, inrättade engelsmännen på 1840-talet reservat. Beskrivningar från början av 1900-talet visar på stor misär i reservaten. Engelsmännen förde en hård assimileringspolitik och ville nu en gång för alla få mi'kmaq att ge upp sina traditioner som jägare. Men det är svårt att ändra kulturmönster och 1929 uppfördes i Shubenacadie en internatskola, s.k. Residential school, som fram till 1967 skulle omskola 2000 mi'kmaqbarn till engelsmän. Föräldrarna fick skriva över ansvaret för barnen till skolans rektor, som var restriktiv med att ge permissioner. De långa avstånden till hemmet gjorde att många mi'kmaqbarn under skoltiden hade små möjligheter att träffa sina föräldrar. Barnen förbjöds att tala mi'kmaq, även på raster. De fick lära sig att de hade ett skamfullt förflutet och att deras muntliga tradition byggde på sagor och var hedniska. I skolan sjöngs för mi'kmaqbarnen obegripliga sånger som "Columbus sailed across the sea and found this land for you and me". Än idag är internatskolan en mörk period i mi'kmaqs liv, och de plågas av minnen från skoltiden. Enligt dem själva har de också fått svårt i rollen som föräldrar. Vistelsen på internatskolan gav dem liten erfarenhet av barnföräldrarelationen och de fick lära sig att undertrycka sina känslor. Skolutbildningen ledde heller ingen vart – de fick fortfarande inga jobb och var fast i ett samhälle som inte ville ha dem och som berövat dem deras förflutna.

Dagens reservat präglas av arbetslöshet, självmord, låg utbildning, fattigdom och droger, som i sin tur leder till skilsmässor, sjukdomar, depressioner och olika slags övergrepp (misshandel, övergrepp på småbarn). Men det finns också fördelar med reservaten. Här har mi'kmaq kunnat bevara sitt språk och det finns ett stort värde i att leva nära sina släktingar och människor de delar ett förflutet med. Trots storsamhällets ibland nedlåtande omdömen om "indianer", framväxer hos mi'kmaq idag en stolthet över sitt folk och sina traditioner. Det finns en viss skepticism mot deras nya traditioner och de riter som återskapats de senaste 30 åren. En del kanadensare menar att hänvisningarna till traditionerna har varit strategiska sätt att vinna fördelar i storsamhället genom att de betonar mi'kmaqs särart och därmed gruppens rättigheter. Ytterligare andra ser riter i reservaten som helt nya påfund och därför inte autentiska och traditionella. Låt oss nu bekanta oss med två av dessa riter.

Förberedelser

Första gången jag besökte ett mi'kmaqreservat var 1984. Min avhandling om mi'kmaq bygger på fältmaterial som jag har samlat in 1992-1993, 1996 och 2000. När jag i september 2000 åter var tillbaka hos mi'kmaq i Nova Scotia, passade jag på att besöka två forskare i Halifax. Båda råkade oberoende av varandra nämna för mig att "Mi'kmaq ser saker". Den ena forskaren tog som exempel hur en äldre mi'kmaqkvinnas hade berättat om sin man, som hade varit i skogen för att hugga ved. Det hade börjat skymma, när han höll på att packa ihop för hemfärden. Plötsligt såg han en hårig varelse (kookwes, hårig männi-

skoätande varelse i mi'kmaqtraditionen). Han blev vettskrämd, slängde sig i bilen och körde snabbt därifrån. Den andre forskaren berättade om en bouin, en person med extrakraft. När bouinen inte fick följa med sin gode vän på en motorcykelutflykt, uttalade han en förbannelse över denne. Mannen hann knappast komma över första bergskrönet förrän han fick punktering och var tvungen att återvända till reservatet. Kanske avläste båda forskarna när de återgav berättelserna en viss tveksamhet hos mig, eftersom de var noga med att poängtera att de hört dem av trovärdiga informanter.

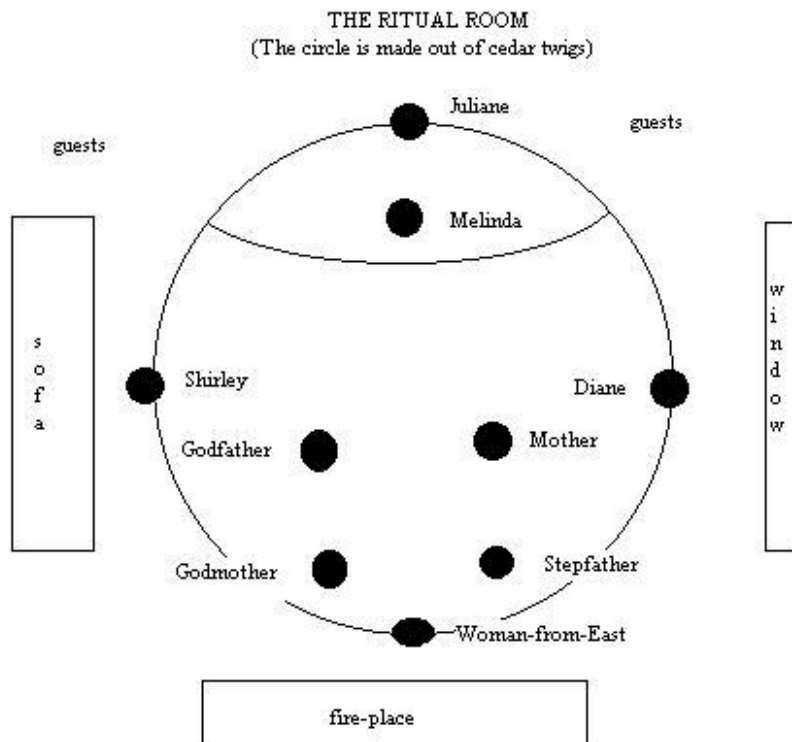
På väg till reservatet försöker jag att ge rationella förklaringar till den håriga varelsen och punkteringen. Det finns gott om svartbjörnar i trakten – kanske var det en björn mannen såg? Och om punkteringen – den hade inte behövt hända och då hade mannens förbannelse helt glömts bort! Men jag släpper dessa tankar när reservatet kommer närmare. En krypande oro griper tag i mig istället. Vad har hänt sedan jag var här 1996? En mi'kmaqfamilj i ett annat reservat hade dagen innan visat mig tre dödsrunor över avlidna bekanta. En man i trettioårsåldern hade hängt sig, mycket på grund av sina drogproblem. Hans hustru fick en depression och några månader efter makens dödsfall körde hon i onyktert tillstånd över en 18-åring, som dödades omedelbart. Ytterligare en bild visades för mig. Nu gällde det en släkting som i berusat tillstånd blivit påkörd och dödad efter ett familjegräl. Så bakom skratt finns sorg, livet är skört, när som helst kan man förlora någon, alltid en släkting, god vän eller bekant.

Kekunit

Det är tidig eftermiddag när jag kommer fram till mina mi'kmaqvänner. Paul och Francis skall genomföra en fadderceremoni, kekunit, för Francis 14-åriga dotter Melinda. De ser mitt uppdykande som ett gott tecken, för de behöver ytterligare en kvinna för att sluta kekunitcirkeln. Paret gästas av Billy och Shirley, från Kanawake, Mohawkland. Paul och Billy är gamla vänner och kämpade tillsammans i Oka för att stoppa en golfbana på mohawkmark. Billy skall bli gudfader och en mi'kmaqkvinna från reservatet gudmoder. Riten skall avslutas med en svetthyddceremoni och en fest på älgkött.

Förberedelserna börjar. Först måste vi göra upp eld för att värma upp de vita stenarna till svetthyddan. Vi lägger också flera lager tjocka heltäckningsmattor över hyddan. Sedan måste cederkvistar plockas till kekunit. Några kokas i en gryta, och denna dekocht hålls i ett badkar för att bli Melindas reningsbad. Efter badet kläs Melinda i finkläder och kvistar fästs längs med hennes anklar och handleder. Andra läggs i en cirkel för att markera ceremoniplatsen. Det är viktigt att avskärma och tydliggöra den rituella platsen från den profana (i detta fall högst profan, eftersom den är ett vardagsrum). Kvistarna tar slut. Francis ber mig att hämta mer ceder från skogen. När jag har brutit dem skall jag offra tobak och säga "All my relations". Jag måste medge att jag känner mig främmande, ensam ute i skogsbrynet med min tobak och offerramsor.

Jag återvänder till huset och sluter cirkeln med mina nyplockade cederkvistar. Alla går till sin plats. Jag, Shirley och systrarna Juliane (14) och Diane (11) skall representera de fyra väderstrecken. Vi får tygdukar och var sitt tobaksknytte. Som kvinnan från öst (!) får jag en gul tygduk, som representerar soluppgången.

Vi bränner salvia, som får inleda ceremonin, och doften väcker till liv andra sinnen än synen och hörseln. Riten skall inte bara ses och höras, den skall även ”lukta”. Snart smakar den också piprök. Paul, Melindas styvfader, introducerar riten. Han är pipe-carrier, dvs. han har av Grand Chief fått en skriven lapp som ger honom rätt att leda ceremonier. Jag inser nu varför Paul så noggrant måste förklara vad som skall hända. Kekunit är lika ny för Shirley och Billy som för mig. Svetthyddan finns däremot nämnd i tidig 1600-talslitteratur, dock inte hur den byggdes eller användes rituellt. Paul säger att vi gör det ”lakota-way” eller på det ”traditionella sättet”.

Det är viktigt att Paul påpekar att vi skall genomgå en rit, eftersom detta uttalande för oss in i en annan dimension än den vardagliga. Han skulle bara ha kunnat säga att nu har Melinda fått två gudföräldrar, men vistelsen i det rituella rummet ger handlingarna en annan status. Alla handlingar förvandlas till rituella akter. Som sådana får vardagshandlingarna en annan betydelse. Oavsett vilka motiv vi har som privatpersoner när vi deltar, har deltagandet i sig bundit oss till sociala åtaganden. I detta fall kan kekunit liknas vid vår vigselceremoni – efter vigseln är du gift oavsett om du under hela riten inte vill ha något med partnern att göra! Genomförandet i kekunit byggs med sina akter upp som ett drama, fast

här handlar det om ett rituellt drama. Detta drama förpliktigar, det gör inte en teaterpjäs.

Pauls förklaringar riskerar att skapa ett intellektuellt förhållningssätt till riten. Mycket kretsar kring muntliga överenskommelser om ansvar för den unga flickan. Men genom att förklaringarna varvas med rituella akter som att röka pipa, bränna salvia och sjunga sånger, förtätas stämningen. Flera av de rituella akterna hämtas från andra riter som idag genomförs på reservaten, t.ex. de återkommande powwows (dans/trummor/stämsångsriter). Genom att kekunits rituella handlingar kan kännas igen från andra mi'kmaqceremonier, vinner denna nyskapande rit legitimitet. Korsreferenserna skapar en bild av vad det innebär att vara mi'kmaq idag och vårda sina traditioner. Utan dessa akters förankring i en bank av mi'kmaqrter, skulle kekunit kunna reduceras till enbart Pauls lilla påhitt, eller varför inte en New Age-ceremoni. Nu bäddas den istället in i reservatslivet som en del av mi'kmaqtraditionen.

De unga systrarna är vana vid de insprängda rituella akterna från andra riter de har deltagit i. Det märks vid piprökningen. Den äldre systemen tar tre puffar, men den yngre röker inte, för hon vet att hon är för ung. Istället rör hon pipskaftet först vid den ena, sedan den andra skuldran och skickar sedan pipan vidare med det långa skaftet riktat mot mottagaren. Paul fortsätter med sina förklaringar. Det kan hända saker i reservatet som gör att ett mi'kmaqbarn behöver många vuxenrelationer, säger han, därför är kekunit extra viktig. Under Pauls tal händer något med mig, som peripetin vänder ett dramas handling. Jag förlorar min distanserade hållning, där jag som forskare detaljerat försöker att notera händelseförloppet och fylls istället av en varm känsla av empati. Pauls ord, riterna och de olika sinnesintrycken smälter samman och väcker till liv allt som hänt under mina år i fält. Ja, denna flicka behöver verkligen alla relationer hon kan få. Livet i reservaten balanserar på en skör tråd; dödsfall, självmord, sprit, övergrepp, alltid är det någon man känner som drabbas. Paul börjar trumma Kepmite'tmagn (Honor Song-Kitpu) och jag kan helhjärtat sjunga med i den även för mig välbekanta sången:

“Ke-pm-i-te' tm-n-ej ta'n te-li-l' nu-u-lti'kw Ni-k ma'jrtut Ke' Ma-wi-ta'nej
Ke-pm-i-te' tm-n-ej ta'n we-ta-pek-sul-ti'kw Ni-k-ma'-jtut – Ke' apo-qn-ma-
tul-ti-nej A-po-qn-ma-tul-ti-nej ta'n ki'sù'lkw Tel-i-ka'luk-si'kw u-la wskit-qa-
mu'k

Hey a Hey o a Wei o Wei a a a Wei o Wei o Wei a a ...

Svetthyddan

Kekunit är över och vi befinner oss åter i vardagens rum. Shirley är tyst, för hon saknar sina barn. Hon vill åka hem tidigt i morgon, men hennes man Billy vill först till New Brunswick. Han skall stödja sina mi'kmaqbröder, som ligger i strid med lokala fiskare om hummerfisket. De senaste dagarna har spänningen ökat mellan de båda lägren och det har förekommit skottlossning. Jag känner av

Shirleys ängslan när vi klär om till svetthyddan. Efter den högtidliga kekunit råder en lättsam stämning, men allvaret ligger hela tiden nära ytan. Billy visar mig sina ärr på ryggen och i nacken från krogslagsmål. Innan han blev mohawk-traditionalist, berättar han för mig, var han en "bad guy". Det är djupa jack och jag inser att han kan vara glad att ännu finnas i livet. Tillsammans går vi så till svetthyddan.

Melinda och Juliane stannar kvar i huset. Den yngsta systemen Diane följer med oss till hyddan, som ligger en bit in i skogen. Denna gång har jag bett om att få vara dörrvakt. Jag har alltid haft svårt för den otroliga hettan som byggs upp i den av mattor täckta hyddan. Vi inleder sittningen med att "tvätta oss" i salviarök. Sedan är det dags för en pipceremoni (jmf kekunit, pipceremonin är ett exempel på en av dessa rituella akter som "återanvänds"). Entrén in i hyddan sker medsols. När alla har satt sig, lägger Billy in heta stenar i en grop i mitten av hyddan. De har legat i elden minst sex, sju timmar. Jag stänger till öppningen och vet att jag endast får lyfta på mattan när jag hör orden "All my relations".

Paul inleder med böner och en rundtur om någon vill be sin egen bön. Rosenvatten stänks på de varma stenarna och förångas snabbt. Efter en halvtimme hör jag formeln "All my relations" och jag öppnar. Det är tillåtet att komma ut och svalka av sig, så länge inte alla lämnar hyddan. Efter tio minuter börjar en ny sittning. Under denna sittning sker "bikten". Alla får tala fritt från hjärtat om sina problem, men med stränga restriktioner om att när sittningarna har avslutats får ingen nämna något om vad som har sagts inne i hyddan. Bikten är ett viktigt helande av det hårda vardagslivet i reservaten.

Efter tredje sittningens inledning styr jag med raska steg färden mot Pauls hus för att hålla lite vatten på den älgstek som står på spisen och som vi senare skall festa på. Mellan träden ser jag husets ytterlampa och tar sikte på denna. Jag känner mig glad till mods, jag är tillbaka i reservatet igen och bland vänner. När jag lämnar skogsbrynet, har jag en bit att gå över ett öppet fält innan jag kommer fram till verandan. Juliane möter mig där, men ser på ett sätt "förbi" mig och frågar:

- Vem går bredvid dig?
- Ingen, jag kom ensam, svarar jag.
- Vem går bredvid dig? envisas hon med att fråga.
- Ingen, jag är ensam, säger jag igen. Vad menar hon egentligen?
- Men jag ser någon! säger hon så, lite ängsligt.

Melinda har nu kommit ut på verandadäcket och säger glatt:

– Guardian spirits!

Juliane piper tyst:

– Men jag är rädd!

– Varför det, säger Melinda, de är vänliga!

Så springer de in på Melindas rum och lyssnar på en Roxettelåt (!).

Jag känner en våg av obehag växa inom mig, går snabbt in i köket, håller vatten på älgsteken, hämtar mera rosenvatten till ceremonin och så ut i mörkret igen. Hela tiden undviker jag att titta åt sidan och sätter mig på en träbänk bredvid elden, som fortfarande glöder utanför svetthyddan. Så hör jag Shirley säga ”All my relations” och jag öppnar upp ingången. Hon gör mig sällskap på bänken, men väljer sedan att gå tillbaka in i hettan och mörkret. Tiden sniglar sig fram. Jag tittar upp mot den stjärnklara himlen och in i elden – men inte åt sidorna. Efter ett tag börjar Honor Song-Kitpu. Ceremonin är över. En efter en kryper deltagarna ut ur öppningen. Förblindade av svetthyddans mörker och med kroppar som ångar av hyddans hetta ser deltagarna ut som nyförlösta barn. De har återfötts till en ny period i livet, med hjälp av svetthyddans helande kraft.

Sammanmälta livsvärldar

Alla byter om, en del duschar av sig jord från hyddgolvet. Maten serveras, alla skrattar, kommenterar hettan och hur bra man känner sig efter ett svettbad. Juliane fnissar och deltar i skämten. Jag är förvirrad. Varför hade hennes ord haft en sådan effekt på mig? Kan det ha varit för att min mamma hade gått bort några månader innan jag i september återvände till reservatet? Men jag tror inte på spöken, jag är en rationell forskare! Det känns fel att nu fråga Juliane vad hon hade menat eller vad hon trodde sig ha sett. Eller vad hon verkligen såg... Varför hade jag tidigare så lätt viftat bort forskarnas berättelser i Halifax?

Mitt inre, rationella själv är i djup konflikt med mitt engagemang i kekunit, cederkvistplockning och svetthyddan: i verkliga människors verkliga livsvärld. ”Den vidskeplige andre” finns nu i min kropp och klyver mig i två delar. Det finns således tillfällen när fältarbetarens själ kommer i gungning. Naturligtvis är denna erfarenhet bestämd utifrån fältarbetarens livsvärld, men den ger fenomenologiskt djup till fältlivets upplevelser.

Epilog

Efter två år har nyheter från reservatet nått mig: Paul har dömts för att i sex års tid ha sexuellt förgripit sig på Melinda. Han har erkänt sig skyldig. Först kände jag mig ”lurad”. Varför hade jag inte anat något under de åtta år jag känt Paul? Var de vackra orden Paul använde om sitt ansvar för Melinda och hennes framtid endast ett spel? Eller var det så att Paul på ett djupare plan inom sig kände att den skada han åsamkat Melinda är fel? Hans genomförande av kekunit blir då en viktig åtgärd för vad han anar framtiden kan komma att avslöja. Genom att vi har deltagit i ritualen gäller de förpliktelser som vi har åtagit oss, att ta hand om denna flicka när problem uppstår. Hon har fått sina gudföräldrar oavsett Pauls komplicerade relation till henne och hans intentioner med ceremonin. Nu behöver hon dessa faddrar mer än någonsin.

Källor:

- Ciaccia, J. (2000), *The Oka Crisis: A Mirror of the Soul*. Quebec: Maren Publications.
- Denys, N. (1908 [1672]), *Histoire Naturelle des Peuples, des Animaux, des Arbres* [...]. Engelsk översättning av Champlain Society 1908: *Concerning the Ways of the Indians* [...]. Toronto.
- Hornborg, A-C (2001), *A Landscape of Left-Overs: Changing Conceptions of Place and Environment Among Mi'kmaq Indians of Eastern Canada*. Lund Studies in History of Religions, 14. Lund: Almqvist & Wiksell.
- Humphrey, C. and J. Laidlaw (1994), *The Archetypal Actions of Ritual*. Oxford: Clarendon Press.
- Knockwood, I. (1992), *Out of the Depths: The Experience of Mi'kmaw Children at the Indian Residential School at Shubenacadie, Nova Scotia*. Nova Scotia: Roseway Publishing.
- Le Clercq, C. (1968 [1691]), *Nouvelle Relation de la Gaspésie* [...]. Engelsk översättning 1968: *New Relation of Gaspesia*. New York: Greenwood Press.
- Lescarbot, M. (1928 [1609]), *Histoire de la Nouvelle France*. Engelsk översättning 1928: *Nova Scotia: A Description of Acadia, 1606*. London: Routledge & Sons.
- Olsson, T. (2000), "De rituella fälten i Gwanyebugy." I *Svensk Religionshistorisk Årsskrift*, vol. 9, s. 9-63.
- Rappaport, R. A. (1999), *Ritual and Religion in the Making of Humanity*. Cambridge: Cambridge University Press.